

ismerkedett Claude-Alexandre Comte de Bonneval⁹⁹ is, aki Fénelonnal, Voltaire-rel és Montesquieu-vel levelezett, s ez utóbbival személyes ismeretségben is volt.

Kizáró akadály a nincs tehát annak, hogy Mikes előbb vagy utóbb olvashatta a *Lettres persanes*-t: ám ezt egyetlen döntő bizonyíték sem támasztja alá. Bármennyire csábító volt is Zolnai széles körű vizsgálódásai nyomán s a tanulságok eredőjeként a *Lettres persanes* Mikes forrásaként történő valószínűsítése, a kutatások eddigi eredményei csupán a föltételes mód használatára adnak lehetőséget.

Hopp Lajos

Vajda János ismeretlen évei

Az 1864 szeptemberétől 1867 áprilisáig eltelt időszak fehér foltként szerepel Vajda János életrajzaiban. 1864. szeptember 25-én szűnik meg hét éve fennállt lapja, a *Nővilág*, 1867 áprilisától pedig Bösörmenyi László lapjába, a *Magyar Újság*ba írja névtelenül cikkeit. Mindezt Komlós Aladár Vajda-monográfiájából tudjuk.¹ De: hogy mi történt költőnkkel a két terminus közötti közel három év alatt, arról életművének alapos ismerője is keveset tud. A Bécsben székelő magyar udvari kancellárián dolgozik egy ideig, elfeledett tárcája jelenik meg *Pest és Bécs* címen a Kecskeméthy Aurél szerkesztette Bécsi Híradóban, és ... a továbbiakban Komlós idézett műve nagyobbrészt Vajda Kemény Zsigmondhoz írt nyílt levele² sovány életrajzi adataira hivatkozik. Dolgozatunk célja: segítséget nyújtani a „fehér folt” feltérképezéséhez.

1.

Ismeretes, hogy Vajda János 1862-ben megjelent röpirata, az *Önbírálat és a Polgárosodás*, valamint az 1863-as év első felében általa szerkesztett *Magyar Sajtó* álláspontja heves ellenérzést váltott ki a kortárs politikai és irodalmi közvélemény mértékadó köreiből. Röpiratai továbbá a *Magyar Sajtó*ba írt cikkei társadalmi kérdésekben radikálisabbak, mint az akkor irányt szabó hazai politikai és irodalmi orgánmok elképzelései, politikai-közjogi sikon viszont engedékenyebbek az akkor szinte köztételenül elfogadottnál.

A középbirtokos nemesség különböző politikai irányainak képviselői — következőképp — elgondolásaik háttámadóját látták Vajdában. Irodalmi kérdésekben kifejtett nézetei pedig az egyre befolyásosabbá váló Kemény—Gyulai-csoporttal hozzák összeütkezésbe. Az irányt adó körök előtti népszerűtlenségét csak növeli Thaly Kálmánnal támadt szerencsétlen összetűzése. Thaly lapja, a *Nemzeti Képes Újság* azt a hírt terjeszti költőnkéről, hogy őt kérték fel „a félhivatalos Sürgöny vezetésének átvételére”.³ Vajda felelőségre vonja Thalyt, vitájuk azzal végződik, hogy költőnk előbb bottal, majd puszta kézzel támad rágalmozójára.⁴

Mindezek következményeként Vajda lába alól mindinkább kifut a talaj. A *Magyar Sajtó* szerkesztését 1863. július elsejével Pákh Albert veszi át. Másik lapját, a *Nővilágot*, 1864. szept. 25-én szünteti meg a kiadó, Heckenast Gusztáv. Heckenast ugyan „a jelenlegi sajnos pangás” miatt bekövetkezett megcsappant érdeklődésre hivatkozik.⁵ A kortársak azonban nagyon jól tudták, „hogy a lap bukásának oka — a politika volt”.⁶

„Minden jóvedelemforrásból kifogyva — írja erről az időszakáról Kemény Zsigmondhoz intézett nyílt levelében — hazai közintézeteknél kerestem alkalmazást, de mindenütt önök klikkjének egy-egy boldog sinecurába helyezett fölhízott alakja magasodott föl előttem kár-

⁹⁹ A renegát Bonneval, más néven Achmed pasa, Karamella tartomány kormányzója, Bonnac márkiságára volt, és Rákóczi rodostói udvarával összeköttetésben állt, ott többször megfordult. Erről a konstantinápolyi császári követ kémjelentései is tanúskodnak (Wien Staatsarchiv). Mikes ír róla a 97, 107, 119 és 123. levelében (1732—1737), de nincs róla valami jó véleményemmel, elítéli őt, mert elhagyta hitét s mohamedánná lett. Vö. ZOLNAI: i. m. 1916, 21.; 1921, 21. — SZERFT: A száműzött Rákóczi 1715—1735. Bp. 1913. 317. — ANGYAL DÁVID: Adalékok II. Rákóczi Ferenc törökországi bújdosása történetéhez. Száz 1905. 219—21.

Montesquieu utleírásaiban olvasható, hogy pl. Magyarországról hazafelé utaztában Velencében gyakran volt együtt Bonnevaltal (Voyages de Montesquieu publ. par le Baron A. de Montesquieu. Bordeaux 1834, I. köt. 34, 44, 66, 72 stb.). levelezett is vele: Correspondance de Montesquieu, publ. par F. GEBBUN. Paris 1914. I. köt. 247. L. még EPHK 1915. 138. — RÁÓZ LAJOS: Montesquieu utazása Magyarországon. Akadémiai Értesítő 1914. 171—72.

¹ KOMLÓS ALADÁR: Vajda János. Bp. 1954. 132—139.

² A „P. Napló” szerkesztője b. Kemény Zsigmond úrnak, a továbbiakban: *Nyílt levél* (Magyar Újság 1867. dec. 21.; Vajda János válogatott politikai írásai. Összeáll. és bev.: KOMLÓS ALADÁR. Bp. 1954. 103—114., a *Nyílt levél*ből idézettek e munka lapszámaira utalnak).

³ *Nemzeti Képes Újság* 1863. márc. 8. Irodalom; idézi: KOMLÓS i. m. 132. Itt kívánjuk leszögezni, hogy Vajda népszerűtlenné válásához nem kis mértékben hozzájárult az is, hogy a Gyulaival és körével folytatott polemáiban maga is sokszor vétett a lovaglás szabályai ellen. Arany Jánost pedig több alkalommal is igazságtalanul megtámadta. L. KOMLÓS i. m. 120—129.

⁴ Az eset ismertetését l. KOMLÓS i. m. 132—133.

⁵ *Nővilág* 1864. szept. 11. és 25. (37. és 39. sz.)

⁶ [ALDOR IMRE] Cassius: Irodalmi csevegések II. (Magyar Világ 1866. jan. 3. I. 17.)

örvendő, ádáz mosollyal. Az írói segélyegyletkezhez folyamodtam csekély kölcsönért, s Heckenast Gusztáv úr jót állónak ígérkezett, hogy a kölcsönt havonként visszafizetem, de önök elutasították. Javitnoki fizetés mellett ajánlkoztam tárcáírónak vagy külföldi rovatkezelőnek, de »a helyek mind be voltak töltve«.

„Így történt, hogy egy iszonyúan nem szép reggelen arra virradtam, hogy be kelle látnom, miszerint egy időre »itt élnem« sőt haszonnal »még halmom« sem lehet — s nem marada más választás, mint a bécsi korlátnokság irodájában fogadni e alkalmazást.”

2.

Hogyan került költőnk a kancelláriához? El kell fogadnunk Boros Dezső feltételezését: „Valószínűnek látszik, hogy Vajda Kelemen segítségével jutott Bécsben álláshoz; jó barátságban voltak ugyanis már évekkal előbb is, Kelemen dolgozott a Nővilágba.”⁷ Kelemen Mór, Petőfi lelkes, 1848-as kunszentmiklósi kortese, ebben az időben a magyar udvari kancellárián fogalmazóként teljesített szolgálatot. Az ötvenes évek elején maga is megpróbálkozott az irodalommal. „Beszélyeket”, cikkeket, költeményeket írt a Hölgyfutárba és más lapokba. Segédszerkesztőként dolgozott a Divatcsarnoknál. Irodalmi kísérleteivel felhagyva, az évtized derekán, mint jogász, a budai helytartótanácshoz került, 1861-ben pedig a kancelláriához nevezték ki. Am az irodalommal való kapcsolata ezután sem szakadt meg teljesen, publicista-ként működik a továbbiakban, bécsi levelezője a Pesti Hírnöknek és a Függetlennek (Vajda is ilyen minőségben akarta megnyerni lapja, a Magyar Sajtó számára).⁸ Az irodalmi ellenzék írói közül, főleg Zilahy Károlyhoz és Vajda Jánoshoz fűzték szoros baráti szálak. Vajdával való több évtizedes baráti kapcsolata — levelezésük tanúsága szerint — főleg a hatvanas évek folyamán intenzív. Neki számol be költőnk első Bécsben töltött napja élményeiről is: „Első napomon a legjobb benyomásokat nyertem. Mindenki igen jól fogad, s állásomat irigylendőnek tartják. Csakugyan van változás a gondolkozásban”.⁹

Egy másik Kelemen Mórhoz írt levélből viszont arról értesülünk, hogy költőnk 1865. októberében már Budán, a Helytartótanács elnökségén dolgozik: „Leveledet — kéri — a helytartósági elnökséghez intézd, mert délelőtt ott vagyok, s hamarabb kapom.”¹⁰ („Végzetem jótékony szeszélye rendelé — olvashatjuk egyik e korban írt tárcájában —, hogy föl kell sétálnom, azaz gyalogolnom ős Buda várába . . .”¹¹

Boros Dezső idézett munkájában a levél keletkezésének időpontjául 1865. októberét jelöli meg.¹² Feltevése — mint látni fogjuk — helyes. Az említett két Kelemen Mórhoz írt levélből azt is megállapíthatjuk, hogy Vajda 1864. szeptemberének utolsó napjaiban megy Bécsbe, 1865. október elején pedig már újra Pesten van. Megállapításunkat az alább elmondottak is igazolják.

3.

Mit csinált Vajda Bécsben? Komlós Aladár szerint egyszerű hivatalnokként dolgozott, „csak a Kecskeméthy-szerkesztette Bécsi Híradóban jelent meg egy elfeledett tárcája: Pest és Bécs címen.”¹³ Állításai igazul Vajda sorait is idézi: „E hivatalban [ti. a kancelláriában] teljesítem kötelességemet, mint hivatalnok. Azonkívül azonban mint író egyetlen sort sem írtam ama rendszer mellett, még névtelenül sem.”¹⁴

Komlós a fentieket a Pesti Napló egy Vajdát sem kímélő támadása ellenében írja. A Deák-párt lapja ugyanis a következőket veti költőnk szemére: „Vajda János úr, ki most oly merészen vezércikket a Magyar Ujságban, Pálffy Móric gróf vezetése alatt, mint Zichy Henrik hivatalnoka, nagyjamborul frogatta a Sürögönybe, amit Schmerling diktált.”¹⁵

Valótlan-e a Pesti Napló állítása? Komlós Aladár monográfiája szerint, igen. A valóságban azonban másként fest a helyzet. Vajda egyik, Kelemen Mórhoz írt levelében ezt olvashatjuk: „Ez órában kapom küldeményedet a »Sürögöny« szeresztőtségében, anélkül, hogy rájöhöt.

⁷ BOROS DEZSŐ: Vajda János levelezése. Studia Litteraria V. Debrecen 1967. 55.

⁸ Vajda János levele Kelemen Mórhoz (Ha kedved van . . .) 1862. dec. 12. OSzK Kézirattár.

⁹ Vajda János levele Kelemen Mórhoz (Máris egy . . .) [1864] szept. 27. OSzK Kézirattár. A [szögletes zárójelbe] tett Vajda-levél keltezésék Boros Dezső id. műve alapján valók.

¹⁰ Vajda János levele Kelemen Mórhoz (Egy pernyi időm . . .) [1865 október]. OSzK Kézirattár.

¹¹ A várhegy oldalán. X. Y. Z. jel alatt. (Magyar Világ 1866. febr. 11. II. 33. sz.)

¹² Boros i. m. 63.

¹³ Pest és Bécs I—III. (Bécsi Híradó 1865. jún. 10. 132. sz.; jún. 11. 133. sz.; jún. 15. 136. sz.)

¹⁴ Nyílt levél, i. m. 112.

¹⁵ Pesti Napló 1867. dec. 17. XVIII. 291—295. sz. Különlétek. L. KOMLÓS i. m. 138—139.

tem volna, mely uton jött, mert ritkán, csak »esetről esetre« látogatók ide.¹⁶ Kelemen Mór tehát tudott költőnk és a Sürögny kapcsolatáról.

Vannak más bizonyítékaink is. A Sürögny 1865. okt. 15-i (V. 236.) számában (v.) jel alatt cikk jelent meg, *Egy magyar operaház Pesten* címmel. Szerzője egy önálló, a Nemzeti Színház-tól független operaház létrehozása mellett száll síkra írásában. A cikk számos gondolata kísérőteljesen egyezik az *Önbírálat* és a *Polgárosodás* jellemző elképzeléseivel. Ugyanolyan módon és értelemben idézi mondandója igazolására Petőfi *Levél egy színész barátomhoz* című versét, mint azt az *Önbírálat* tette. Az önálló operaház megteremtésének követelésével, nevével jegyzett cikkeiben is előáll ezekben az években (vö. *Népszínházak Buda-Pesten*. I—II. Magyar Világ, 1866. jún. 26—27, II. 145—146. sz.). (v.) jelű írásokkal a Sürögny 1865. dec. 28—29-i (V. 296—297.) számainak *Napi újdonságok* rovataiban is találkozunk, Vajdára fölöttébb jellemző mondanivalóval (különösen jellemző ebből a szempontból a 296. számban levő, *A kávéházi hírlapok-ról* kezdetű írás).

Arra, hogy Bécsben mint újságíró is működött, egy későbbi cikke szintén tanúság: „Így most — írja — kényszerű kenyérkötelesség az írói karzat rendes látogatójává tett, s mi több előzőtt egy évvel, a bécsi birodalmi tanács, magyarán reichsrath egy pár mozgalmás üléseibe indított, holott a dictioni iránti — magyar embernél megfejthetlen — ellenszenvemnél fogva, magam jó szántából egyiket úgy, mint másikat messze elkerültem volna.”¹⁷ Amikor ezek a sorok napvilágot látnak, Vajda már Pesten van és a Magyar Világ című lap számára készít jegyzeteket a Pesten egybegyűlt országgyűlésről. Egy évvel előbb, 1865-ben még Bécsben tartózkodott, és a Sürögnybe írt „Bécsi levelei” tanúskodnak róla, hogy 1864—1865 fordulóján több alkalommal foglalkozott a birodalmi tanács munkájával, illetve beszámolt egy-egy érdekesebb üléséről. (vö. *Bécs, nov. 17* és *Bécs, nov. 20*. c. írásokat 1864. nov. 22-éről, IV. 267. sz.; továbbá *Bécs, nov. 29* 1864. dec. 1. IV. 275; *Bécs, május 8* 1865. máj. 11. V. 108. címűeket):

Kutatásaink során kétséget kizáróan sikerült megállapítanunk, hogy Vajda 1864. nov. 13-ától 1865. végéig rendszeresen dolgozik a Sürögnynek. Kapcsolatukban csak 1866-tól kezdve áll be változás. Igaz, az említett évtől a Sürögny arculata is jelentősen megváltozik. Régebbi színessége amely főként Kecskeméthy Aurél szerkesztése idején jellemezte, eddigre megszűnt. Alig-alig tartalmaz vezércikket, tárcát, kizsorul belőle a szépirodalom, az irodalmi és színházi kritika. A bőséges bel- és külföldi lapszemlék, hivatalos közlemények mellett az országgyűlési eseményei, beszédek és beszámolók töltik meg úgyszólván teljes terjedelmét. Vajda kapcsolata fennállott még ebben az esztendőben a Sürögnyvel? A Kelemen Mórhoz írt, idézett levél szerint — legalábbis az év első felében — igen. Az érintkezés azonban, költőnk szavaival élve, legfeljebb már csak „esetről esetre” való lehetett.

Vajda mint bécsi levelező kezdi pályafutását a Sürögnynél. (Ilyen minőségben egy Jókai Mórhoz írt levelében¹⁸ A Honnak is felajánlotta szolgálatait. Jókai választát nem ismerjük, átvizsgáltuk azonban a kérdéses időszakban A Hon egyes számaát, s nem akadtunk költőnk kezényomát viselő munkára.) Első, Bécsből kelt írása, a *Bécs, nov. 11* című 1864. nov. 13-án (IV. 260. sz.) jelenik meg, az utolsót, *Bécs, aug. 22* címen 1865. aug. 24-én (V. 193. sz.) írja. A két terminus között eltelt, közel egyéves időszakban, mintegy negyvennyolc „bécsi levelet” és egy kétrészes *Bécsi tárcát* (1865. ápr. 8—9. V. 81—82. sz.) ír. Pestre visszatérve, *Pesti tárcá* című X jel alatt megírt munkájával jelentkezik először, 1865. okt. 3-án (V. 226. sz.). 1865. október 3-ától az év végéig kilenc további írás jelenik meg költőnk tollából, vezércikkek és tárcák, többnyire névtelenül, a már említett *Egy magyar operaház Pesten* és az idézett (v.) jelű glosszák kivételével. Név nélkül írja bécsi leveleit is, kezdetben néhányszor * jel alatt (1864. nov. 13. 260. sz., nov. 15. 161. sz., nov. 16. 262. sz., nov. 22. 287. sz. stb.).

A „kényszerű kenyérkötelesség” szülöttei-e csupán Vajda Sürögnybe írt cikkei? Egy részük igen (vö. *Bécs, dec. 12*. 1864. dec. 14. IV. 285. sz.; *Bécs, február 25*, *Bécs, febr. 26*. 1865. febr. 28. V. 48. sz. stb.). Többségükre azonban taláiban illik Kelemen Mórhoz írt önjellemzése: „Denique nem tudok tíz sort írni, hogy ne politizálnék.”¹⁹ Azaz: alig van írása, amelyben jellegzetes politikai, társadalmi, irodalmi elképzeléseiből legalább néhányat bele ne lopna. Bécsi leveleit és a későbbi, a Sürögnyben megjelent munkáit olvasva, nyugodtan kijelenthetjük, hogy azok túlnyomórészt Vajda nézeteit, egyéni meggyőződését tartalmazzák, legalábbis a jelentősebb írások vonatkozásában. Bizonyos szerkesztői direktívákat természetesen kaphatott. Pontosabban: aláírás nélküli cikkekről lévén szó, óvakodott a lap általánosan ismert irányával kirívó ellentétbe kerülni.

Társadalmi kérdésekben az 1862-es röpiratok elképzeléseit vallja, legfeljebb hangfogóval, higgadtan. Politikai-közjogi téren változatlanul az osztrák—magyar megegyezés híve,

¹⁶ Vajda János levele Kelemen Mórhoz (Ez órában . . .) 1866 jún. 6. OSzK Kézirattár.

¹⁷ Jegyzetek az írói karzaton I. Y. Z. jegy alatt. (Magyar Világ 1866. márc. 24. II. 69. sz.).

¹⁸ Vajda János levele Jókai Mórhoz (Érdekes idők . . .). Közölve: Napkelet 1925.; Boros i. m. szerint (63. l.); 1855. okt. előtti.

¹⁹ Vajda János levele Kelemen Mórhoz (Csak tegnap este . . .) [1867. aug. 9.]. OSzK Kézirattár.

de nem lépi át a *Polgárosodásban* és az általa szerkesztett Magyar Sajtóban e vonatkozásban felállított határokat. Ebből a szémszögből itéli el a Habsburg-ellenes Almássy—Nedeczky-féle szervezkedést is, mondván: „A rendkívül sajnálatos abban ránkneve az, hogy többszázados történetünk számos siralmas példái nem elégségesek arra, hogy kivétel nélkül mindenkit meggyőzzenek hazánkban arról, miszerint . . . az elszakadasi utópiák, ha közvetve az egész birodalomra is, de tisztesen károsabb mérvben hatnak vissza hazánkra, annak politikai, anyagi s kulturai fejlődését megakasztva és sokszor évtizedekre vetve vissza.”²⁰

4.

Am Vajda újságírói működése a Bécsben töltött esztendő során nem merült ki kizárólag a Sürögny számára küldött bécsi levelekben. Munkatársa volt Kecskeméthy Aurél Bécsi Híradójának is. Rendszeresen dolgozott a lapban, s nem csupán *Pest és Bécs* című tárcája jelent meg ott, ahogyan azt Komlós Aladár monográfiájában olvashatjuk.

A Bécsi Híradó 1865. január 1-én indul (programját tartalmazó mutatószám 1864. dec. 18-án jelenik meg). Kiadó-tulajdonosa és felelős szerkesztője Kecskeméthy Aurél. „Türhetlenné vált viszonyaink”, „kibonyolítását”, az osztrák—magyar megegyezést vallja programjának, valamint a nemzet megismertetését a politikai realitás tényeivel.²¹ Lapjaink fanyalagva fogadják feltűnését. Szerkesztőjét Bécs bértollnokának tartják, neve nem jó csengésű a nemzeti ellenállás köreiben.

Irodalmi része azonban igényes, eleven. A hatvanas évek elején jelentkezett irodalmi ellenzék tagjai írnak benne. Aldor Imre, Berczik Árpád, Vértessy Arnold, Szini Károly és Náday Ezüstös álneven Ágai Adolf. Működéséről a legáltalóbb értékelést a Fővárosi Lapok adja a Híradó megszűntekor: „Ami e napi közlöny politikai oldalát illeti, arról nem kívánunk sokat szólni; e részben elveit, nézeteit soha nem osztottuk; de van egy másik oldala, melyről kötelességünk elismeréssel nyilatkozni, miután *tárcájában* és vegyes rovataiban oly tág tért nyitott az irodalmi és művészeti ügyeknek, továbbá a társas élet feltűnőbb eseményeinek, hogy e tekintetben minden más politikai lapnál elevenebben működött. Tárcája folyvást tele volt érdekes, eredeti cikkekkal és jó fordításokkal, és sokszor bátran hozzá szólott olyan kényes kérdésekhez is, melyekről pesti társai kényelmesebbnek látták hallgatni. Igaz, hogy szöveg-vitájában túl lépett a határokon, néha még személyeskedett is; de az egészet összevéve, éber figyelemmel kísért minden hazai közügyet, s mindig tanúsítá, hogy az irodalmi és művészeti előhaladás szíven fekszik. Ha politikája, — melyet az idő (hála istennek) tulszárnyalt és elitelt — az életrealitás ily elemeivel bírt volna, bizonyára nem szünnék meg a jövő hó végével.”²²

Arról, hogy Vajda a Bécsi Híradó munkatársa volt, maga a lap tesz említést. Utolsó számában Náday Ezüstös búcsúzik „szatirikus nekrológ”-ban az olvasóktól.²³ „Szatirájának” szereplői a lap munkatársai, köztük Vajda. A Komlós Aladár által említett *Pest és Bécs* c. tárcán kívül, amely költőnk névalíráásával jelenik meg, tőle származik a (V.) jelű *Caesari és írói dicsőség* című munka is²⁴, amely III. Napóleon Julius Caesarról írt könyve fölött elmélkedik. Vajda szerkeszti és * * * jel alatt javarészt maga írja a Fővárosi Lapok által megdícsért *Vegyes nagy és apró események* című „újdonság”-rovatot.

A sokszor szinte tanulmány terjedelmű írásokban, glosszákban lehetetlen rá nem ismerünk költőnk annyira jellegzetes stílusára, sajátos elmékedéseire, megállapításaira. Itt állít először emléket a korán elhunyt barátának és harcostársának, Zilahy Károlynak is: „A geniális ifjú nem értett, félreértett működéséről annak idején bővebben fogunk szólni. E sorok írójának elég alkalma volt közelről vizsgálni, ismerni meg őt, s mert ismerte — tisztelte és szerette, míg élt, s kettős veszteséget (melyek közül egyik szívét, a másik az irodalmat érte) sirat benne most. Ez életnek nem szabad, nem is fog nyomtalanul elenyészni; barátai, kik művei kiadására vállalkoztak védelmezni is fogják emléket netáni megtámadások ellen, s előnyeinek, kiváló tulajdonainak s a vele sírba szállt fényes reményeknek kimutatása által békíteni ki a még jeltelen sírban pihenő ifjú szellemével azokat, kiket néha heves, de mindig jószándékú föllépésével, s gyakran éles, de mindig meggyőződésből sugallt polemiaival elleneivé tőn. A szolgálalkúség, az uszályhordozás búrjána erősen fölmagzott irodalmunkban; a visszahatás, az ellentét véglete elmaradhatatlan volt, s Zilahy Károlyban nyert kifejezést. Az erő önállóságát, a szellem függetlenségét, a szó szabadságát, a clioue és céh megvetését írta ő föl zászlajára, s ha az igazság oltárát védelmezve, — s a jó ügyérti föllángolásában néha hibázott az eszközök megválasztását illető-

²⁰ Bécs, febr. 18. (Sürögny 1865. febr. 25. V. 42. sz.).

²¹ Programféle. (Bécsi Híradó 1864. dec. 18. Mutatószám.).

²² Fővárosi Lapok 1855. aug. 30. II. 198. Fővárosi hírek.

²³ „Bécsi Híradó” vagy „A halvaszületett nagyapa . . .” (Bécsi Híradó 1865. szept. 30. I. 224. sz.).

²⁴ Bécsi Híradó 1855. márc. 31. I. 74. sz.

leg, legkonokabb elleneit is kell, hogy kibékítse azon tragikus sors, miszerint saját gyöngélkedő egészségét is fölemésztette e harc, s e fényes láng kialudt, mielőtt a tisztítás, a salaknak a nemes ércből elkülönítés munkáját, mit életcéllal választott eszközölte volna.²⁵

Vahot Imre működése fölötti élelődései Nővilág és Csatar című lapjai hasonló jellegű csipkelődéseinek hangulatát idézik. Gyakran tartalmazznak a rovat írásai személyes vonatkozásokat is. A Budapesti Szemle 1865. évi 5. számának tartalmát ismertetve megállapítja, hogy most a történelemtudomány járt úgy, mint az ötvenes évek elején a költészet. Mindenki, aki a politikai élet mezejéről leszorult, történész akar lenni. Különösen Thaly Kálmán „termékenységet” véli aggasztónak. De rögtön tiltakozik is: „Megjegyzéssel a világerő sem akarok a magyar tudományos szellem új áramlásának utjába állni... Ha nehezen menekült meg a hazafiatlanság vádjától ki anno Dni 1855, 56 etc. a magyar Parnasszus körül röpkedő veréb, csiz, stiglic, szajkó s más gyenge szárnyu, és hangosan csiripelő sereget »sasarptü fülemillének« elismerni vonakodott, sans doute egyenes hazaárulásnak declaráltathatnék, ki történe-szeinket Macaulaynál vagy Mommsennél csak hajszállal is kisebbnek állítá.”²⁶

5.

Mindczek után joggal merülhet fel a kérdés: a valóságnak megfelelően tájékoztat-e bennünket Vajda Kemény Zsigmondhoz írt nyílt levelében? Költőnk idézett írásában diplomatikusan jár el. Arra a kérdésre, írt-e vagy nem az említett időszakban a Sürgönybe, egyszerűen nem válaszol. „E hivatalban [a kancelláriában] — írja teljesítém kötelességem, mint *hivatalnok*, azonban, mint *író*, egyetlen sort sem írtam azon rendszer mellett.” „Azon rendszer”-en nyilván a Schmerling nevével fémjelzett provizórium korát érti. Nos, ez megfelel a valóságnak. Vajda 1848—49 tragédiájából azt a tanulságot vonta le egész pályafutására szóló érvénnyel, hogy Ausztria és Magyarország együttműködése a fennálló európai hatalmi viszonyokból következő, politikai szükségszerűség. A hatalom germanizáló, centralizációs kísérleteit azonban mindenkor elítéli, nem támogatja a Sürgönyben, Bécsi Híradóban megjelent írásaiban sem.

A Kemény Zsigmondhoz intézett nyílt levél a Bécsi Híradóval is foglalkozik: „pedig — állapítja meg — a »Bécsi Híradó« jó tiszteletdíja rám jobban elfért volna tán, mint önök egy bizonyos barátjára, ki most önök pártján buzgón szerkesztőködik, s aki, noha önök már régebben zsiros, kényelmes sinecurába helyezék, jó pénzért irogatta a vezércikkeket a »B. Híradó«-ba. Mutassanak ki nekem egy *politikai* (a kiemelés tőlem! M. J.) sort, melyet bár névtelenül írtam volna ide...”²⁷

A Bécsi Híradóban — mint láttuk — két tárcája jelent meg. Ezenkívül ő szerkesztette és nagyobb részt írta is a *Vegyes nagy és apró események* című rovatot. Rovatában, amely mindenkéltől minél több friss, apró hírral igyekszik ellátni az olvasót, valóban társadalmunk, irodalmunk problémáinak szentel elsősorban figyelmet, e tárgy köréből valók nagyobb lélegzetű írásai is.

A sorok közül természetesen kiolvasható, hogy publicistaként is dolgozott, ezekben az években: „A »P. Napló« méltóságos szerkesztője, noha báró, ismerheti a magyar írók sorsát, azokét is tudniillik, akik történetesen nem bárók. Tudhatja, hogy hazánk jelenleg élő legnagyobb, legnépszerűbb ellenzéki írói is voltak oly körülmények közt, midőn hivatalos lapokba dolgoztak, hogy önfenntartásukra néhány fillérhöz jussanak. Beszámítás alá ezért csupán az esik, amit valaki, akkor ir, midőn jó és rossz között, habár némi áldozattal is, *választani* módjában áll.

Részemről nyugodt lelkiismerettel mondhatom el, hogy amikor módom s alkalmam volt szerény tehetségeimet a meggyőződés szerint jobb ügynek szenteltem.”

„Elhiheti a méltóságos báró — sóhajtt fel a későbbiekben —, hogy csak a legszűkebb anyagi létet biztosító vagyon mellett is nem ferbliztem volna át a gyűlölt provisorium korszakát, mint ezt a sorstól áldottabb sok hazámfia cselekedhette...”²⁸

Vajda egyik legfőbb élményénél vagyunk: „szolgáltam biz én Haynau alatt is” — írja az idézett nyílt levelében —, „Haynau alatt besoroztatva, az osztrák káplárok inzultusait türtem idegen földön sok más jelen honvédtisztársaimmal...” „Ugye báró ur, Bach alatt beamterkedni, császári királyi hivatalnál szolgálni — rettenetes, borzasztó! Szinte látom, hogy bizonyos farizeusok, kapva az alkalmas vádon, mint illetik ajkaikat a »kövezzétek meg« szörnyű szóra!”²⁹

²⁵ Bécsi Híradó 1855. márc. 24. I. 69. sz. Vegyes nagy és apró események.

²⁶ Bécsi Híradó 1855. júl. 20. I. 174. sz. Vegyes nagy és apró események.

²⁷ Nyílt levél. I. m. 112.

²⁸ Nyílt levél. I. m. 113.

²⁹ Nyílt levél. Id. m. 110—111.

Az abszolútizmus kori honorácior nehéz, sokszor ellentmondásos helyzetébe nyújtanak bepillantást az idézett sorok, s hányszor visszatér ez a panasz későbbi pályafutása során. Több mint egy évtized múltán, még *Hitágozatok* című röpirata megírásának idején is büjkál benne a keserűség: „Az egyes ember, akinek önálló vagyont a sors nem adott, kénytelen dolgozni, szolgálatba állni, vagy koldulni, rabolni menni, vagy öngyilkossá lenni, tertium non datur. Melyik a helyesebb, józanabb erkölcsibb ut e három közül?”³⁰ Az anyagilag független, birtokaira visszahúzódó nemesség passzív ellenállása látványosabb volt. Az övéké volt a nehezebb sors, akiket szolgálatba a „kenyérköteleesség” hajtott.

Talán — vethetnénk ellenébe az előbbieknél — a Schmerling-provizórium idején mégsem kényszerítették már költőnket kicsinyes kenyérgondok. Megélhetett volna — ha szerényen is — a kancelláriánál vagy a helytartótanácsnál kapott fizetéséből, bevárva a működése számára megfelelő időket. Az izzig-vérig írónak, publicistának azonban írás nélkül, irodalmi polémiai, társadalmi vadhajtásaink nyesegetése nélkül, olyan lett volna az élete, mint a partra vetett halé. A „közvélemény asztalának” egykori résztvevője sokkal jobban összenőtt a közügyekkel annál, mintsem rövid időre is, le tudott volna mondani formálásukról. S ha mind ezt nem lehetett az *Önbírálat* és a *Polgárosodás* módján, akkor tette tompítottabban, jobban alkalmazkodva a körülményekhez, de Bécs bértollnokává azért mégsem változott, mint azt ellenfelei szerették volna elhitetni.

6.

A Bécsi Híradó 1865. szept. 30-án megszűnik, 1866-tól a Sürgönyben sem találhatunk kétkedés nélkül Vajdáénak mondható írást. Szünetelt volna 1867. áprilisáig, a Magyar Ujság megindulásáig költőnk publicisztikai tevékenysége? Nos, szó sincs erről, sőt az előző évekhez képest gazdagodott, legalábbis ami munkái minőségét illeti. Vajda János 1866-ban a Magyar Világ című lapnak írja tárcáit.

A Magyar Világot Ludasi Mór alapította mint tulajdonos, kiadóvá és felelős szerkesztővé Székely Józsefet hívta meg maga mellé. A lap működése kérészéletű volt, 1865. december 2-án indult, 1867. január elsejével pedig a Sürgönybe olvadt. Esményképének az angol Times-t tekintette, programja szerint a bécsi Debatte „ikertestvére” kívánt lenni, a „közvetítő párt”, azaz: a konzervatív arisztokrácia lapja, akik akárcsak bécsi megfelelőjétől, a Magyar Világtól sem sajnálták anyagi támogatásukat (a két orgánomot még a lapvezér Ludasi Mór személye is összekötötte). Politikai színezete tehát ennek megfelelően alakult, irodalmi része azonban lényegbevágóan különbözött ettől. Megszüntekor Ludasi lapjáról is a Fővárosi Lapok mondja a legjellemzőbb ítéletet: „sikertült neki maga köré ügyes írói erőket is szerezni s a közönségnél némi figyelmet ébreszteni. De bár e lap egy darabig élénken tudt kiállitva, s tárcájában sok érdekes munka jelent meg: iránya és vezércikkeinek könnyelműen élcelődő hangjánál fogva csakhamar aláhanyatlott a független véleményűek szemében.”³¹

A Magyar Világ munkatársi gárdája is jórészt az irodalmi ellenzék tagjaiból verbuválódott, Aldor Imre, Berecz Károly, Szathmáry Károly stb. személyében, és itt dolgozik Náday Ezüstös alias Ágai Adolf is. Nem hiába írta hát Vajda a Bécsi Híradóban: „azon édes meggyőződéssel tesszük le föllunkat, hogy azt — rövid időn ismét fölvehetjük máshol.”³²

Ludasi lapja tizenöt tárcát közöl költőnk tollából (*Bécsi élményeim I—II.*, *A várhegy oldalán, Jegyzetek az irói karzaton I—II.*, *Nyelvhibáink özönéből I—II.*, *Keserű falatok*, Vajda válasza Rostaházy Kálmán: *Felvilágosítás a „keserű falatok”-ra* című cikkére, *Balaton-Füred*, *A kávélegény*, *Utcai hangversenyek*, *A hű-hó zászlósai I—II.*, *Vendéglők-Magyar pincérek I—II.*, *Népszínházak Budapestén I—II.*, *A Lipót-templom tetején*, *Némely kifogásokról a shakespearei művekben I—II.*, *Clémanceau története I—II.*).

Munkái többségét most már nevével vagy nevének kezdőbetűivel jegyzi. Csupán kezdetben találhatunk néhány jellel ellátott írást tőle (*A várhegy oldalán*: X. Y. Z., *Jegyzetek az irói karzaton*: Y. Z.). Egy későbbi nyilatkozatában azonban olvasói tudomására hozza, hogy ezek is tőle származnak: „Tapasztalván — írja —, hogy e lap tárcájában névtelen, részint álnevek alatt megjelent némely tárcacikkek írását több oldalról nekem tulajdoníták, tudatni szükségesnek találok, miszerint e lap keletkezte óta csupán »Bécsi élményeim« és »A várhegy oldalán« s »Jegyzetek az irói karzaton« című cikkeket írtam e lapba — többet nem. Jövőre pedig épen félreértések kikerülése végett, nevem alatt fogok írni.”³³

³⁰ [Vajda János] Quintus: *Hitágozatok*. Bp. 1878. 42.

³¹ Fővárosi Lapok 1866. dec. 30. III. 297. sz. Fővárosi hírek.

³² Bécsi Híradó 1865. szept. 30. I. 224. sz. Vegyes nagy és apró események.

³³ *Nyelvhibáink özönéből*. II. (Magyar Világ 1866. márc. 30. II. 74. sz.)

Vajda szemmel láthatóan újult kedvvel ír a Magyar Világba. Tárcái mondandójában nem nehéz fölfedeznünk a teljes tematikai szabadságot (nála csakúgy, mint a lap más író-munkatársainál). Költőnk él is a lehetőséggel. Itt közölt írásai egyike-másika a Vajda-próza szebb darabjai közé tartozik. Kezddhetjük mindjárt a *Bécsi élményeim*mel.³⁴ Ez az életrajzi szempontból is értékes, kétrészes tárcsa a nosztalgia és a hazaszeretet, a csendes megnyugvás és a tervekkel várt jövő nagy érzéseinek egyenértékű költői képekbe vetített váltakozása. Dicséri a Schönbrunn — egyik kedvelt tartózkodási helye — szépségét, azután váratlanul, mint nehezen leküzdhető vágy, buggyan ki belőle a nosztalgia: „Ah kedves városliget! Nem Schönbrunn az igaz, de hiszen nem is ezzel kell kapcsolatba hozni mert a Schönbrunn császári és nem népkert”. Az itthon kapott sebek is behegednek lassan: „miután már szeszélyem abbéli kedvtől-tésével, emberek és isteneket magamra haragítani, — az utóbbi évek alatt meglehetősen beelégedtem.” Buda panorámája alkalmat ad élete egyik legdédelgetettebb eszméje újfent elmondására: „a budai várpalota erkélye alatt széttekintve: Schönbrunn a természet mostoha-gyermekevé szegényül, s érezzük, hogy ős Budának e pontja van hivatva fejedelmi székhelye lenni a birodalomnak.” A tárcsa nemesen egyszerű befejezése nagy költőre vall, és nehéz megindultság nélkül olvasni: „Az utcák csöndesek, zárva a kocsmák, pihennek a sörkancsók, pihen a filiszter. Had pihenjen — ha tud — a honfi gond is.”

Sok problémához szól hozzá, számtalan ferdeséget állít pellengérré a Magyar Világban írt tárcáiban. A magyar irodalom, sajtó képviselői és mindenki, aki arra illetékes, miért nem érzi feladatának küzdeni nyelvünk tisztaságáért (*Nyelvhibáink özönéből* I—II.)³⁵ Pest és Buda az elmúlt húsz év alatt sokat magyarosodott, katolikus templomai nagy részében azonban még mindig német nyelvű a hitbeszéd (*Keserű falatok*).³⁶ Balatonfüred természeti adományaiban gazdagabb sok nálánál híresebb és látogatottabb furdőhelynél, világhíre érdekében mégis alig teszünk valamit (*Balaton-Füred*).³⁷ Miért nem állítanak fel Pesten és Budán magyar nyelvű operaházat, népszínházakat, ezek mind a lakosság magyarosodását segítenék elő (*Népszínházak Buda-Pesten* I—II.).³⁸

Tárcáiban a politikai és társadalmi elemzés árnyaltabb, érettebb, mint a korábbi Vajda-frásokban. Szakít az 1862-es röpiratok sokszor egyoldalú sötétlen látásával. Régebbi nézeteit nemegyszer korrigálja is: „Tehát nem volt alapos abbéli aggodalmunk, hogy a nemzeti szellem-erő hanyatlik, csak a kor [a Bach-korszakról van szó] volt igen kedvezőtlen” (*Jegyzetek az írói karzaton I.*).³⁹

Nem lebecsülendő a Magyar Világba írt tárcák jelentősége Vajda költői fejlődése szempontjából sem! A városi témák, életképek, a városi kisember sorsának ábrázolása, amely Vajda költészetét Aranyéval együtt magasan a népies-nemzeti irány alkotásai fölé emeli, s egy újfajta népiesség hordozójává teszi, ezekben az írásokban jelentkezik először, embrionális állapotban (*A kávélegény*),⁴⁰ *Utcai hangversenyek*⁴¹ s részben: *Vendégtők-Magyar pincérek* I—II.)⁴² Későbbi nagy verseinek is nem egy képét, hasonlatát, sőt stílusfordulatát rejtik magukban ezek a munkák, csakúgy mint korábbi cikkei, röpiratai („kegyes olvasó a bájos vidéken”, „kegydus olvasó a vidékről” — fogalmazza meg először *A kávélegényben* az 1877-ben írt *Találkozások* „Szép olvasónő a vidéken” sorát).

7.

A fentiek talán meggyőződen bizonyítják, hogy a Nővilág megszűntétől a Magyar Ujság megindulásáig eltelt időszakot Vajda korántsem töltötte olyan egyértelmű passzivitásban, mint azt Komlós Aladár kiténő monográfiája impresszionálja. Költői lantja ugyan hallgat, mint publicista azonban annál aktívabb, s bár írásai egy része — vallomása szerint — „kényszerű kenyerkötelesség”-ből fakad, más része az 1862-es röpiratok megállapításait variálja, jobb munkáiban — mint láttuk — sok új elemre bukkanhatunk.

A Fővárosi Lapok is közöl tollából írásokat. Irányítói, Tóth Kálmán és Vadnai Károly rokonszenveznek az ellenzékkel, jó kapcsolatok fűzik mindkettőjüket Vajda Jánoshoz, szívesen adnak hát teret költőnk munkáinak. *A magyar nép*⁴³ címen Vajda Bécsi Híradóban megjelent

³⁴ Bécsi élményeim. I—II. (Magyar Világ 1866. jan. 14. 10. sz., jan. 17. 12. sz.).

³⁵ Magyar Világ 1866. márc. 28. 73. sz., márc. 30. 74. sz.

³⁶ Magyar Világ 1866. ápr. 5. II. 78. sz.

³⁷ Magyar Világ 1866. máj. 1. II. 100. sz.

³⁸ Magyar Világ 1866. jún. 26. 145. sz., jún. 27. 146. sz.

³⁹ Magyar Világ 1866. márc. 24. II. 69. sz.

⁴⁰ Magyar Világ 1866. máj. 9. II. 107. sz.

⁴¹ Magyar Világ 1866. máj. 24. II. 118. sz.

⁴² Magyar Világ 1866. jún. 13. 134. sz., jún. 15. 136. sz.

⁴³ Fővárosi Lapok 1865. jún. 22. 141. sz.

Pest és Bécs c. tárcájából közöl az említett lap részletet. 1865. okt. 29-én (II. 249. sz.) pedig a *Budapest előnyei* című Vajda-tárcát adja közre.

Publicisztikai munkássága mellett mint fordító is tevékenykedik ezekben az években. Louis Adolphe Thiers *Histoire du consulat et de l'empire* című húsz kötetes nagy művéből fordít, *Bonaparte Egyiptomban* címen részletet a Fővárosi Lapok számára. Fordítását a lap tizenöt közleményben jelenteti meg.⁴⁴

Valószínűnek kell tartanunk, hogy Vajdától származnak Thiers említett munkájának ebből az időszakból származó, névtelen, magyar fordításai (*I. Napoleon Szent-Ilona szigetén*,⁴⁵ *Waterloo*,⁴⁶ *Napoleon trónlemorádása. Elba sziget. Visszatérés*)⁴⁷ is. A névtelenség legalább annyira árulkodó, mint a Fővárosi Lapokban közzét fordítás-részlet. Költőnk ezekben az években (1864–65) — mint tapasztaltuk — többnyire név nélkül jelenteti meg publicisztikai munkáit is. Thiers fenti műve a Napóleon-kultusz tulajdonképpeni megteremtője. Vajdának — Komlós Aladár szerint — „Napoleon az egyik eszményképe”⁴⁸ (mindez publicisztikai munkából is kiolvasható). Hogy költőnk foglalkozott Thiers művével, arra a Fővárosi Lapokban megjelent, idézett fordítás-részlete a bizonyság.

Az említett lapból értesülünk arról is, hogy Emich Gusztáv kiadásában megjelenik az ifjabbik Dumas *Affaire Clémenceau* című regénye, „amelyet Vajda János fordít”.⁴⁹

Egy későbbi szám pedig arról számol be: „Emich Gusztáv kiadásában most jelent meg magyarul ifj. Dumas Sándor »Clemenceau története»⁵⁰ című regénye . . . A fordítás igen jó, s csak kevés idegen munka van ily szabatos, kifejező és erélyes nyelven visszaadva irodalmunkban.”⁵¹

A fordítás névtelenül jelent meg, és a közreadás évének 1867 van feltüntetve. Bonyolítja a problémát, hogy az *Affaire Clémenceau* 1866-ban más kiadásban is megjelent, mégpedig a *Deutsch-testvérek*nél, itt azonban a fordító — *Áldor Imre* — megnevezésével.

A Fővárosi Lapok mindkétszer egyértelműen az Emich-féle kiadásról beszél (a *Deutsch-testvérek*ét egyáltalán nem is említi). Másodszor ugyan nem szól név szerint a fordítóról, de azt valószínűleg Vajda névtelenségbe burkolózására való tekintettel teszi. Nyelvi, stílusi elemeken kívül, más adatok is tanúsítják költőnk szerzőségét. 1866. nov. 10-én és 11-én, tehát azokban a napokban, amikor a Fővárosi Lapok híradása az Emich-féle kiadásról napvilágot lát, Vajdának kétrészes könyvismertetése jelenik meg a Magyar Világban, *Clémenceau története* címen, Dumas könyvéről. „A párisiaknak — állapítja meg —, azaz, hogy a nyugoti műveltségűt világrésznek (boldog francia író!) megint van egy regényirodalmi izgalmas újdonsága”⁵² az *Affaire Clémenceau*. „A 22 ívre terjedő mű — írja a későbbiekben — úgy tudjuk nálunk is meg fog jelenni” „...bizton számolhat nagy kelendőiségre.”⁵³ A cikk szemmel látható célja a figyelem fölkelése.

Aktivitására egyébként jellemző egy Bécsi Híradó-beli bejelentése is: „Erdélyi János a »F[ővárosi] L[apok]« szerint »Világirodalom« című munkát fejezett be. Miután e rovat kezeli néhány hó óta Scherr s mások nyomán szintén a »világirodalom történetén« (melynek hiánya irodalmunk egyik nagyon érezhető hézaga) dolgozik: a közönség alkalmasint kettőt is kap egyszerre. Erdélyi Jánosé valószínűleg a »tudós és magasabb műveltségű« közönség számára készül: s így ez utóbbi, mely könnyebb stílusban írva inkább történeti áttekintést fog nyújtani, alkalmasint szintén megtalálandja vevőit.”⁵⁴ Nincs tudomásunk róla, hogy Vajdának ilyen tárgyú munkája megjelent volna, de mindenesetre maga a terv is beszélés.

Egyáltalán: 1865-ben, a Bécsi Híradónál való működése idején arra figyelhetünk fel, hogy Vajdának mindinkább visszatér a régi kedve. Sorsának javulását — bár még óvatosan — egy Kelemen Mórhoz írt, Boros Dezső feltételezése szerint 1865. nov. 2-án kelt levelében is elismeri: „Hogy dolgaim jól folynak? Hah, még mindig elmennék Mexicoba (pedig gondolom ennél ezidőszert desperatusabb vállalat nem gondolható), ha kapitányunk bevonnának. Hajh, barátom az én dologom csak valahogy jól is már tulajdonképpen soha nem megy, hanem legfőkébb nem oly pokolilag, mint talán a múlt években, ezért is — hála az égnek.”⁵⁵

A Bécsi Híradó „Vegyes” rovatának legtöbb jelentős írásában és „rovatkezelői” búcsúszavában már ismét az 1862-es rőpiratok, a Nővilág- és Csatár-cikkek Vajdája állt előttünk. „ . . . s ha azon díszes kör, melynek e kilenc hó alatt irtunk — ismét figyelmére mélt nemcsak

⁴⁴ Fővárosi Lapok 1864. okt. 13., 14., 15., 16., 18., 19., 20., 21., 22., 23., 25., 26., 27., 28., 29.

⁴⁵ Pest 1864.

⁴⁶ Pest 1864.

⁴⁷ Pest 1865.

⁴⁸ KOMLÓS I. m. 38.

⁴⁹ Fővárosi Lapok 1866. okt. 7. III. 229. sz. Fővárosi hírek.

⁵⁰ Dumas, [Alexandre fils] Sándor: Clémenceau története. Egy vádlott emlékiratai. Pest 1867. 324.

⁵¹ Fővárosi Lapok 1866. nov. 16. III. 262. sz. Fővárosi hírek.

⁵² Magyar Világ 1866. nov. 10. II. 259. sz.

⁵³ Magyar Világ 1866. nov. 11. II. 260. sz.

⁵⁴ Bécsi Híradó 1865. aug. 18. I. 180. sz. Vegyes nagy és apró események.

⁵⁵ Vajda János levele Kelemen Mórhoz (Hogy dolgaim . . .) [1865.] nov. 2. OSZK Kézirattár.

gazdag jutalmat találandunk abban, de egyszersmind hatalmas bátorítást rendületlenül tovább haladni a régi uton, s a jelszót, amelyet minden alkalommal érvényesíteni igyekeztünk minden küzdelmek közt megőrizni lobogónkon: Amicus Péter, Amicus Pál is, de »magis amica — veritas!». ⁵⁶ S állításainkat a Magyar Világba irt tárcák csak még inkább megerősítik.

8.

Lapjaink egy része említést sem tesz Vajdáról a vizsgált időszakban. Mondanunk sem kell, hogy a középbirtokos nemesség ismert politikai irányaihoz, illetőleg a Kemény—Gyulai-csoporthoz közelálló lapokról van elsősorban szó. Az anatóma azonban nem kizárólagos. Az irodalmi ellenzékkel rokonszenvező lapokban többször jelenik meg egy-egy elismerő hangú méltatás, nem ritkán kiállítás Vajda mellett.

A Fővárosi Lapokban például 1864. őszén a következőket olvashatjuk: „Vajda Jánosról azt írta egy prágai lap, hogy a kancelláriához emlékiratot nyújtott be arról, hogy mint lehetne kormánypartot alakítani. Mi jól tudva, hogy az említett író e politikai tárgyhoz soha sem kívánt szólni, hallgattunk róla. De bezzeg kapva kaptak rajta mások, s valószínűleg még Pesten gyúrt bécsi levelet is gyártottak annak minél jobban való elterjesztésére. Most azonban kissé röstelhetik magukat, miután a »P[esti] H[írnök]« biztos forrás után írja, hogy az emlékirat előterjesztése sat. egészen alaptalan! ⁵⁷ (A hír egyébként a Pesti Hírnök 1864. nov. 9-i számában jelenik meg először, a Vegyes hírek-rovatban, s ugyancsak a Hírnök közli cáfolatát is 1864. nov. 12-én, újfent az említett rovatban).

A Bécsi Híradóban közreadott *Pest és Bécs* című tárca megjelentét a Fővárosi Lapok a következőkben adja olvasói tudtára: „Vajda János jeles költőnk, kinek rég hallgató lantját irodalmunk sajnálva nélkülözi, igen szép cikket írt a »B. H.-ban» Bécs és Pest« [!] cím alatt.” ⁵⁸

A Magyar Világ sem rejti véka alá elismerő véleményét. A Shakespeare-fordításokról szólva, kijelenti: „Véleményünk szerint Vajda János kitűnően hivatott volna Shakespeare magyarításánál közreműködni.” ⁵⁹

A Kisfaludy Társaság új alapszabály-tervezetének bejelentésekor pedig arról ír: „Kíváncsian lessük, vajjon az új névsorból is kifelejtik-e majd a kiváló tehetségű Balázs Sándort és Vértessy Arnoldot, Vajda Jánost és . . . több mást, kiknek irodalmi munkássága máris nyom annyit mint a Kisfaludy Társaság jelen tagjainak 2/3 részéé.” ⁶⁰

9.

Befejezésül egyetlen dologról szeretnénk még említést tenni, az irodalmi ellenzék kérdéséről. Igaz, hogy a lassan „irodalmi Deák-párttá” szerveződő Kemény—Gyulai-kör ellenében fellépő irodalmi ellenzéknek érzékeny csapások érték a hatvanas évek első felében. Vajda és Riedl Szende lapjainak megszűnte, Reviczky Szévé, Bajza Jenő, Zilahy Károly és Imre halála, Vajda János átmeneti irodalmi illegálitásba, névtelenségbe szorulása nehezen pótolható veszteséget jelentettek. Az ellenzéki csoport egyértelmű széthullásáról azonban mégsem beszélhetünk. Kétségtelen nem folynak olyan látványos és nemritkán igényes ütközetek az irodalmi ellenzék és az Akadémia köré sorakozott írók között, mint a hatvanas évek elején, amikor Vajda röpiratai és lapjai, Zilahy Károly polémiái, továbbá a hozzájuk csatlakozottak állásfoglalásai keltettek vihart az irodalom berkeiben.

A kiegyezést megelőző években inkább szívós utóvédharc tanúi — de harc tanúi! — lehetünk, az említettek részéről. A Fővárosi Lapok rokonszenvéről Vajda és az ellenzék más tagjai iránt — már szoltunk. Másrészt — paradox módon — a kormányparti, illetőleg a kormányhoz közel álló lapok adnak az ellenzéknek menedéket, például a Bécsi Híradó és a Magyar Világ.

A Kemény—Gyulai-körhöz tartozó írók, közöttük Arany János is, — több-kevesebb fenntartással — csatlakoznak a középbirtokos nemesség politikai irányzataihoz, mégpedig többségükben a Deák által vezetethez. A középbirtokos nemesség politikai irányzatai azonban maguk is ellenzéknek jelentenek ebben az időszakban, a hatalmas gyakorló bécsi kormányzat ellenében. Az „irodalmi-Deák párttá” szerveződő csoport ellenzéke, tehát csak egy, az ellenfeleitől balra álló orgánumhoz csatlakozhatna. Ám ilyen orgánum a kiegyezést megelőző

⁵⁶ Bécsi Híradó 1855. szept. 30. I. 244. sz. Vegyes nagy és apró események.

⁵⁷ Fővárosi Lapok 1854. nov. 15. I. 251. sz. Fővárosi hírek.

⁵⁸ Fővárosi Lapok 1855. jún. 18. II. 138. sz. Fővárosi hírek.

⁵⁹ Magyar Világ 1835. jan. 18. II. 13. sz. Újdonságok.

⁶⁰ Magyar Világ 1866. febr. 4. II. 27. sz. Újdonságok.

években még nincs. Amikor majd erre lehetőség nyílik, a kiegyezés után, az ellenzék soraiból sokan a szélsőbal szervezeteivel és orgánumaival találnak kapcsolatot (Vajda János, Áldor Imre, Szini Károly stb.).

Mi fűzte az ellenzék íróit a kormányhoz közelálló lapokhoz, esetünkben a Bécsi Híradóhoz vagy a Magyar Világhoz? A személyes kapcsolatokon túl közjogi-politikai kérdésekben megnyilvánuló közömbösségük. Többségük, Vajdával az élen, úgy gondolkodott: e problémák megoldásának ideje még nem érkezett el, a velük való foglalkozás tehát — legalábbis átmenetileg — üres szalmacséplés. Annál is inkább, mert ugyanakkor társadalmi, irodalmi téren tengernyi feladat vár még megoldásra, koncentráljuk hát elsősorban oda erőnket. Elképzelésük — ezt mondanunk sem kell — illúzió volt, tisztázatlan közjogi-politikai helyzetünk lényegbevágó társadalmi, irodalmi problémáink elintézését is akadályozta.

De: szívesen vették munkatársaik sorába az ellenzéki írókat az említett lapok is. Ők ugyancsak a középneemesi koncepcióval álltak szemben, igaz, az ő bírálatuk jobbról jött, de — taktikusan — sok haladó elemet, reális vonást tartalmazott, s mindéhez honorácior szerkesztőik próbálták szolgáltatni a hitelt. Az irodalmi ellenzék íróinak pedig kapóra jött, hogy laphoz juthattak, méghozzá olyan orgánumhoz, amely — ismét csak taktikából — irodalmi kérdésekben és a társadalombírálat terén szabad kezet biztosított nekik.

Az irodalmi ellenzék szívós utóvédharcának tanúbizonysága, hogy életben maradt tagjai szinte egységesen lesznek előbb a Bécsi Híradó, majd a Magyar Világ munkatársaivá. A kiegyezés után pedig csaknem valamennyien — nyilván korábbi illúziós elképzeléseik korrekciójaként — a szélső balhoz csatlakoznak. Az összetartás tudatossága más jelekben is megnyilvánult. A Fővárosi Lapok — ezt volt alkalmunk látni — a Bécsi Híradónak is, a Magyar Világnak is egyaránt elítéli a politikai álláspontját, elismeréssel szól viszont az említett lapok irodalmi vonaláról.

Az együvértartozás felismerése, a kítűzött célokért való harc továbbvitelének igénye Vajda Jánosnak a Bécsi Híradóba írt „rovatkezelői” búcsúszavából is kicsendül. Búcsút véve a Fővárosi Lapoktól, „mellyel — írja — a szerelmesek módjára — majd karonfogva, majd durcásan felesleve élt és futotta pályáját, de melytől meleg kézzszorítással válik meg a percben a »Híradó« — benne látván legméltóbb utódját azon társadalmi félszepségek irtására, melyeket kíméletlenül tépett, szakított volt ki ő is, ahol reájuk bukkant, akár egy üvegház cifra állványain, akár a »népkert«-ben látta azokat.”⁶¹

Miklóssy János

Kodolányi János és a kolozsvári Korunk

Kodolányi Jánosnak először 1929. decemberében jelent meg közleménye a kolozsvári Korunkban. *Fiatal magyar költők seregszemléje* címen kitűnő marxista elemzést írt az 1919 utáni magyar társadalmi-politikai életéről és ennek a lírában való tükröződéséről.¹ A folyóirat szerkesztője már előbb is kereste a kapcsolatot Kodolányival; Nádass Józsefet, a lap magyarországi képviselőjét bízta meg, hogy kéziratot kérjen tőle. Nádass megtagadta a kérést, mert „a konjunktúra emberének”, megbízhatatlannak tartotta Kodolányit, s amikor Gaál Gábor más úton (Haraszti Sándortól) mégis kapott Kodolányi-írást, „felingerült”, és lemondott a lap képviselőletéről. A magyarországi szerkesztő ezután Haraszti Sándor lett, Kodolányinak diákkorától barátja és kommunista vitatársa.² Nádass ekkoriban a Kassák-féle Munka-kör buzgó tagja volt. Föltételezhető, hogy Kodolányit illető gyanakvása nemcsak politikai aggodalmakból, hanem mestere iránti „naiv hűségéből” is eredt, hiszen Kodolányi cikkeiben többször keményen bírálta Kassákat és csoportját.³

A folyóiratban való szereplése során, 1929. december és 1931. november között, szépirodalmi művet csak egyet jelentett meg Kodolányi a Korunkban.⁴ *Fogaskerek* c. remek kis novellája az ellenforradalmi korszak legelső napjait ábrázolja. A sötét vasúti kocsit, ahol egy „bölcst” paraszt a forradalom elpusztíthatatlanságáról beszél, s — szinte szavai nyomán — a besütő hold megvilágítja a sivar környezetet, szimbólummá tágu; egy egész ország botorkál az ellenforradalom sötétjében, s várja a korábbi hibákat levetkező, újabb forradalom világságát. A fényes vágyakon azonban keserű dialektikával üt rajta a valóság. Egy büjtogató katonatiszteket hív, a bölcst öreget és védelmezőjét elhurcolják, s az utasok némán, rémülten veszik tudó-

⁶¹ Bécsi Híradó 1865. szept. 30. I. 224. sz. Vegyes nagy és apró események.

¹ Korunk 1929. 910–914.

² NÁDASS JÓZSEF: Láng és korom. 1961. 447–448.

³ HARASZTI SÁNDOR szóbeli közlése is megerősíti e föltételezést.

⁴ Korunk 1931. 15–18.